

ДЕРЖАВНА СТРАТЕГІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН

LEGAL REGULATION STRATEGY OF PERSONAL NON-PROPERTY RELATIONS

Пунда О.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Університету державної фіскальної служби України*

Стаття присвячена аналізу можливостей публічно-правового регулювання особистих немайнових прав через інструментарій стратегічного планування. Запропоноване визначення поняття стратегії правового регулювання особистих немайнових відносин. Виділено основні напрями стратегії правового регулювання особистих немайнових відносин та їхній зміст. Наголошено на необхідності забезпечення балансу інтересів окремої людини, суспільства та державного механізму у здійсненні немайнових прав.

Ключові слова: стратегія, публічно-правове регулювання, немайнові права, механізм, баланс інтересів.

Статья посвящена анализу возможностей публично-правового регулирования личных неимущественных прав с применением инструментария стратегического планирования. Предложено определение понятия стратегии правового регулирования личных неимущественных отношений. Выделены основные направления стратегии правового регулирования личных неимущественных отношений и их содержание. Отмечена необходимость обеспечения баланса интересов отдельного человека, общества и государственного механизма при осуществлении неимущественных прав.

Ключевые слова: стратегия, публично-правовое регулирование, неимущественные права, механизм, баланс интересов.

The article is devoted to analyze the possibilities of public regulation of personal non-property rights through tools of strategic planning. The proposed definition of legal regulation strategy of personal non-property relations. It was highlighted the main areas of legal regulation strategy of personal non-property relations and their contents. It was noticed in necessity of providing the balance of interests of individual, society and state in implementation of non-property rights.

Key words: strategy, public regulation, non-property rights, mechanism, balance of interests.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження можливостей публічно-правового регулювання особистих немайнових прав через інструментарій стратегічного планування зумовлена їх винятковою фізичною, культурною, соціальною значимістю. Конституція України закріплює права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Ці права, що відображені на рівні конституційно-правових норм, будучи основними правами людини, є конституційною базою сучасної держави. В основних правах людини втілюються загальні цінності людської гідності, свободи, рівності та моральності. Вони є універсальною категорією, що окреслює сферу свободи людини у відносинах із державою, суспільством та своїми співгромадянами, вони визначають межі автономії та самовизначення особистості, міру її індивідуалізму та солідарності.

Сучасна зміна пріоритетів правової охорони на користь людини (ст. 3 Конституції України) органічно вплинула і на регулювання відносин у сфері реалізації особистих немайнових прав, а проблеми боротьби з тероризмом та відбиттям зовнішньої агресії загострили їх.

Проте сьогодні постає нова проблема, що полягає у необхідності продовження зв'язків між основними правами та правами особи у певній сфері суспільних відносин. Відтак йдеться про деталізацію та конкретизацію положень основних прав та їх практичне застосування у повсякденному житті людини через конкретні суб'єктивні права. Саме на цій межі і постають сучасні проблеми розуміння змісту та перспектив здійснення особистих немайнових прав.

Практична реалізація положень конституційної теорії основних прав людини та цивілістичної теорії особистих немайнових прав у поєднанні з ідеями гуманізації адміністративного права є вирішальним елементом соціальних перетворень українського суспільства. Рівновага та органічне поєднання публічних та приватних правових заходів у площині практичного застосування норм права дасть змогу уникати порушення балансу інтересів окремої людини, суспільства та державного механізму. Зазначене зумовлює дедалі більшу увагу до подальшої розробки теорії особистих немайнових прав, потребує нового переосмис-

лення окремих її положень, створення нових теоретичних конструкцій (особливо у частині визначення місця публічно-правових механізмів здійснення цих прав). Відповідно зростає потреба у теоретичних розробках механізму як позитивного регулювання реалізації та охорони особистих немайнових прав, так і формування нормативних меж у їх здійсненні.

Ще у недалекому минулому більшість особистих немайнових прав людини залишались поза увагою вітчизняного законодавства. Регулювання суспільних відносин у сфері здійснення громадянами основних прав обмежувалося лише сферою конституційно-правових норм, а включення можливості як приватно-правового, так і адміністративно-правового механізму здійснення цих прав до структури законодавства, за окремими винятками, взагалі не передбачалося. На сучасному етапі становище змінилось. У вітчизняній правовій науці дев'яності роки в цілому відзначались активізацією досліджень у сфері особистих немайнових прав. Новий поштовх теорія особистих немайнових прав набула зі вступом у дію Цивільного та Сімейного кодексів України. Сьогодні численні немайнові права знаходять своє відображення у національному законодавстві.

Нормативне регламентування радикально розширило сферу правового впливу у частині регулювання суспільних відносин щодо благ нематеріального характеру як об'єктів прав. Медичне законодавство України також регулює численні особисті немайнові права та обов'язки учасників цих правовідносин.

Водночас у багатьох правових площинах застосування особистих немайнових прав виникли гострі питання, зумовлені ідеями виключності приватно-правового регулювання. Найбільш яскравим прикладом є широка дискусія навколо медичного права, його предмета правового регулювання та методів, а також сфери забезпечення особистої безпеки, у межах якої відбувається змикання з окремими інститутами екологічного права (правом екологічної безпеки). Загалом склалась парадоксальна ситуація, коли в окремих сферах законодавство значно випереджує стан

юридичної науки та рівень готовності правозастосовної сфери до практичної правової маніпуляції з цими юридичними явищами, а в інших законодавче регулювання відсутнє, хоч окремі теоретичні конструкції потребують свого практичного втілення на рівні законодавчих положень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями публічно-правового регулювання особистих окремих немайнових прав фізичної особи присвячено наукові праці таких дослідників, як Ю.В. Корнєєв, А.Г. Кравченко, Г.М. Линник, В.А. Лазаренко, В.Ю. Стеценко, Ю.Т. Добромислов, О.М. Єщук, І.В. Шатковська. Проте до сьогодні у правовій доктрині немає цілісного підходу до питань публічно-правового регулювання особистих окремих немайнових прав. Враховуючи важливість таких прав, винятково актуальною є розробка державної Стратегії правового регулювання особистих немайнових відносин.

Особливу увагу привертають питання, що торкаються змісту окремих особистих немайнових прав. З'ясування змісту цих прав та формулювання поняття окремих особистих немайнових прав сприятимуть повнішому уявленню про процеси здійснення цих прав та проблеми, які виникають або можуть виникнути у цій сфері. Актуальною є необхідність аналізу перспектив договірного регулювання відносин. Чинне законодавство більшою мірою залишає цю проблему відкритою. Це створює труднощі також у практичній діяльності осіб, які мають забезпечити процес здійснення особистих немайнових прав.

Мета статті – запропонувати визначення поняття державної стратегії правового регулювання особистих немайнових відносин та окреслити основні напрями стратегії та їхній зміст.

Виклад основного матеріалу. Поняття «стратегія» (від грецького – *strategia*) дослівно означає «мистецтво генерала», тобто за походженням це військовий термін [1, с. 12]. Стратегія – це узагальнена модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів. Із публічно-правових позицій державна стратегія правового регулювання особистих немайнових відносин – це нормативний документ, у якому подано визначення основних довгострокових цілей і завдань суб'єктів правового застосування, охорони та захисту особистих немайнових прав, визначення курсу їхніх дій і розподіл необхідних ресурсів, необхідних для їх досягнення.

Порушуючи питання формування Стратегії правового регулювання особистих немайнових відносин, необхідно наголосити на таких «цеглинах» будь-якої Стратегії, як принципи – ціннісні орієнтири, напрями та конкретні цілі, які повинні скласти фундаменти трансформаційних процесів національної правової системи загалом та особистих немайнових прав зокрема.

Стратегію правового регулювання особистих немайнових відносин необхідно розглядати як необхідний сегмент реформаційних процесів переходу від суспільства колективістського (суспільства механічної солідарності) до суспільства індивідуалістичного (органічної солідарності). Саме у межах такого суспільства формується специфічна ідейно-психологічна орієнтація особистості, основними складниками якої є самоцінність індивіда, його автономія і свобода, можливість власноруч визначати свої життєві цілі та особисто відповідати за результати своєї діяльності.

Антропогенна цивілізація за своєю суттю повинна у майбутньому стати суспільством соціальної справедливості, основною цінністю якої буде соціально активна особистість, здатна подолати основні форми відчуження з метою реалізації свого творчого потенціалу [2, с. 13].

Змальована модель суспільства з позицій гарантій здійснення особистих немайнових прав відповідає сутності соціальної держави. Така суспільна будова створює «життєве середовище» для здійснення та захисту особою своїх прав.

Відомий російський вчений-правник С.С. Алексєєв вказує, що сьогодні необхідно чітко визначитись із загальною перспективою перевтілення правової системи. Наведемо думку автора: «По-перше, це відтворення приватного права, його достойного високого місця у правовій системі. Приватне (або цивільне) право, по суті, було викорінене за радянського, комуністичного режиму: цивільне законодавство було досить суттєво одержавлене, знекровлене, а також піддане остракізму з боку офіційної правової доктрини, концепції господарського права. Проте приватне право – це не просто певна «галузь», а самобутня, у дуже високій мірі своєрідна правова сфера, куди, за винятком випадків, передбачених законом, заборонено втручання держави; це сфера повного володарювання приватних осіб, рішення яких, однак, стають юридично обов'язковими, держава зобов'язана їх підтримувати, забезпечувати... Якщо у тоталітарному суспільстві, як це і було зазначено радянською правовою доктриною, домінуюче становище посідали галузі публічного права (зрозуміло, які є необхідними за будь-якої системи) – кримінальне, адміністративне та ін., – то у правовій системі демократичного суспільства на перше місце виходить приватне цивільне право» [3].

Такий підхід був певний час важливим в умовах формування нової правової ідеології, але не є безсумнівною тезою сьогодні. Суспільна практика другого десятиліття XXI століття доводить певну недосконалість тези видатного науковця. Приватне право є важливим, але не єдиним елементом правового регулювання здійснення особистих прав. Іншим незамінним елементом є публічно-правове регулювання. Саме незамінним елементом у тому сенсі, що в наш час концепція особистих прав людини повинна знаходити своє втілення на рівні деталізованих правових приписів, забезпечених в однаковій мірі свободою окремих осіб та політичною волею держави і її органів. Сьогодні зрозуміло, що концепція основних прав людини та концепція суб'єктивних особистих немайнових прав у цивільному та адміністративному праві є взаємопов'язаними. Проте природа таких зв'язків, їхнє значення (що особливо важливо у процесі їхнього здійснення) досі залишаються відкритими.

Сучасне законодавство радикально розширило сферу правового впливу у частині регулювання благ нематеріального характеру як об'єктів прав. Цивільний кодекс України встановлює, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України). Сімейний кодекс України серед інших завдань виділяє визначення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів (ч.1 ст. 1 СК України). Загалом у змісті ЦК України питанням особистих немайнових прав фізичної особи приділяє увагу окрема книга друга (Особисті немайнові права фізичної особи). Своєю чергою СК України регулює особисті немайнові права та обов'язки подружжя (гл. 6 СК України), окремо особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей (гл. 13 СК України) і особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів (гл. 21 СК України). На жаль, через відсутність кодифікації у сфері медичного права, права екологічної безпеки, інформаційних відносин перешкоджає чіткому розумінню підстав виникнення, змісту та особливостей правового регулювання особистих немайнових прав із боку публічно-правових суб'єктів.

Розвиток теорії особистих немайнових прав має поєднати у єдину органічну систему приватно-правові та публічно-правові засоби правового регулювання. Це повинно привести до розроблення практичних механізмів

втілення конституційної теорії основних прав людини у приватному праві.

Отже, основні права людини за своєю природою та конституційним закріпленням мають публічно-правовий характер і спрямовані на забезпечення інтересів «всіх і кожного», тобто інтересів соціуму (суспільства в цілому). Водночас особисті немайнові права за своєю природою є приватно-правовим явищем і причетні до процесу забезпечення інтересів окремих осіб.

Серед головних напрямів Стратегії правового регулювання особистих немайнових відносин необхідно визначити:

– розширення «каталогу» особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб. Якщо у структурі потреб, що формують певне благо, постає нова потреба (наприклад, у зв'язку з науковим відкриттям), то на її основі виникає інтерес у її задоволенні. У разі визнання цього інтересу державою він набуває правової форми і здійснюється у правовому режимі як особисте немайнове право людини у конкретних правовідносинах;

– удосконалення «процедуризації» особистих немайнових прав. Окремих особам (громадянам) та правозастосовним органам досить складно керуватись загальними приписами, дозволами й оцінювати визначені заборони, не уявляючи змісту таких прав та процедур їх здійснення.

– узагальнення практики правозастосування у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав та формування рекомендацій-тлумачень нормативно-правової бази у цій сфері;

– оптимізація публічно-правового впливу на особисті немайнові відносини. Важливим елементом окреслення меж здійснення особистих немайнових цивільних справ є визначені законодавством заборони (обмеження). Аналіз цих обмежень доводить, що під час зіткнення інтересів окремих осіб можуть виникати проблеми, пов'язані із забезпеченням гарантій їхніх прав. «Визначення і збереження меж свободи – це, передусім, її встановлення у змістовних характеристиках, позитивне «укладення», за якого окреслюються її межі, за яких позитивне визначення свободи отримує належне забезпечення» [4];

– формування та удосконалення нормативно-правової бази кримінально-правової та адміністративної охорони особистих немайнових прав. Це особливо яскраво втілюється у питаннях сприяння захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення дотримання прав особи у проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок.

Для кожного із напрямів стратегії можна виокремити прикладні завдання, спрямовані на практичну реалізацію таких напрямів.

Так, у межах напрямку розширення «каталогу» особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб завданням можна назвати законодавче визначення масиву «генетичних» прав (щодо формування баз даних ідентифікуючої інформації про генетичну природу «генетичного паспорту» окремої фізичної особи, меж наукового та ме-

дичного втручання у генетику рослинного та тваринного світу).

Стрімкий розвиток технологій у сфері можливостей візуальної фіксації та її поширення у різноманітних сферах життя людства зумовлює виняткову актуальність питань цивільно-правової охорони та захисту прав та інтересів зображених осіб. Водночас визначений у Цивільному кодексі України рівень правового регламентування у цій сфері залишається недостатнім для повноцінного практичного регламентування суспільних відносин щодо цивільно-правового захисту прав та інтересів фізичних осіб у процесі їх фіксації, зберігання, поширення художніх творів та окремих зображень. Часто такі зображення навіть не мають естетичної цінності, однак є візуальною формою уособлення «образу» людини, формою втілення її гідності та приватності.

Питання про нові інформаційні технології досі розглядалися переважно з позиції розвитку комунікацій, електронної торгівлі та вільного обігу інформації. Однак названі події привели до появи занепокоєння щодо небезпеки для основних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на недоторканність приватного життя. Ще ніколи так гостро не стояло питання можливостей зберігання досьє на осіб для різних «потреб» і породжених цим ризиків порушення недоторканності приватного життя з боку як публічних, так і приватних установ за допомогою комплексного використання новітніх технологій.

Висновки. У межах удосконалення «процедуризації» особистих немайнових прав метою може стати розробка процедур провадження медичних експериментів; лікування за кордоном, реалізації прав пацієнтів у сфері донорства та трансплантації; порядку здійснення відеоконтролю перебування особи у певному місці; провадження досліджень за допомогою використання засобів інструментальної діагностики емоційної напруги.

У межах оптимізації публічно-правового впливу на особисті немайнові відносини важливою метою є остаточне вирішення проблеми формування та структурної побудови «медичного» права на основі балансу публічних та приватно-правових інтересів.

У межах напрямку узагальнення практики правозастосування у сфері здійснення та захисту особистих немайнових прав та формування рекомендацій-тлумачень нормативно-правової бази у цій сфері метою є створення збірок методичних рекомендацій (наприклад, Міністерством юстиції України) щодо практики правового застосування, договірного регулювання, єдиного тлумачення положень законодавства у сфері особистих немайнових відносин.

Розвиток теорії особистих немайнових прав має поєднати у єдину органічну систему приватно-правові та публічно-правові засоби правового регулювання. Це повинно привести до розроблення практичних механізмів втілення конституційної теорії основних прав людини у приватному праві з урахуванням необхідності дотримання балансу приватних та суспільних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мізюк Б.М. Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Львів: Магнолія плюс, 2006. – 392 с.
2. Гернего О.О. Проблема гармонізації суспільних інтересів в умовах становлення громадянського суспільства / О.О. Гернего // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – №1. – С.13.
3. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: БЕК, 1994. – 224 с.
4. Алексеев С.С. Философия права / С.С. Алексеев. – М.: Норма, 1999. – 336 с.